

De Nederlandse protestantse kerken onderweg naar het Verdrag van Trianon (1920)

Maarten J. Aalders

DNK 42 (90): 61–77

DOI: 10.5117/DNK2019.90.004.AALD

Abstract

At the end and in the aftermath of World War I, Hungary's situation was very difficult: the war had been lost, the country was tormented by hunger and revolution, and the victoring countries were about to assign two-third of Hungary's territory to neighboring countries. In this situation Hungary's Protestant churches asked their Dutch sister churches for help and support in late 1918. A Hungarian delegation led by the theologian J. Sebestyén visited the Netherlands. What could the Dutch do? Articles in favor of the Hungarian cause were published, lectures were given, rallyes were organized. The Reformed Churches in the Netherlands took the initiative of a joint declaration on behalf of the Hungarians. The declaration, signed by many other Dutch Protestant churches, offers a rare example of 'ecumenic' collaboration in those days.

Keywords: Hungary, Protestant churches, The Netherlands, Treaty of Trianon, J. Sebestyén

Inleiding

Op 28 november 1918 meldden Nederlandse kranten dat de protestantse kerken van Hongarije een dringend beroep hadden gedaan op koningin Wilhelmina.¹ Per telegram hadden ze haar gevraagd alles te doen wat in haar macht lag om de dreigende ramp van een gedeeltelijke opdeling van Hongarije te voorkomen. Een soortgelijk telegram, aldus dit bericht, werd gestuurd aan invloedrijke politici en kerkelijke leiders in

verschillende Europese landen. Een week later kwam er een delegatie van diezelfde kerken naar Nederland om haar belangen te bepleiten.² Een en ander hangt nauw samen met de staat van ontbinding waarin de dubbelmonarchie zich op dat moment bevond en die zijn beslag kreeg in het Verdrag van Trianon van juni 1920, waarbij twee derde van het Hongaarse grondgebied aan omringende naties werd toegewezen. Wat verwachtten de Hongaarse kerken eigenlijk van hun Nederlandse geestverwanten? En wat was het resultaat van hun missie? Daarover gaat dit artikel.

1 Op zoek naar bondgenoten

In het najaar van 1918 viel het Oostenrijks-Hongaarse Rijk langzamerhand uit elkaar, en nog voor de wapenstilstand van 11 november 1918 was er van dat rijk niets meer over.³ In deze chaotische toestand zocht Hongarije overal bescherming.⁴ Zo werd voorgesteld Hongarije in het Britse rijk op te nemen, deed de Hongaarse Academie van Wetenschappen een beroep op vooraanstaande geleerden in de westerse wereld om niet toe te staan dat Hongarije in stukken werd gescheurd en stuurde premier Károlyi een prominente feministe naar Zwitserland om contact op te nemen met de geallieerden als signaal van zijn progressieve houding. Maar het bovengenoemde telegram en de delegatie worden in de mij bekende bronnen slechts een enkele maal genoemd, en nooit uitvoerig beschreven.⁵ Toch passen beide, telegram en delegatie, helemaal in het beeld dat door MacMillan geschetst wordt: de Hongaarse regering probeerde, al dan niet via geestverwanten, druk uit te oefenen op de Entente om Hongarije te bewaren voor de territoriale wensen van zijn vijanden. Maar vooral de Fransen stelden zich buitengewoon vijandig op. Zij wilden een tegenwicht vormen tegen Duitsland en daar paste geen sterke Donau-monarchie bij, want beide rijken, het Duitse keizerrijk en de dubbelmonarchie Oostenrijk-Hongarije, hadden gedurende de oorlog eendrachtig samengewerkt. De Fransen stonden toe dat de Serven noordwaarts

1 Zie onder meer *Algemeen Handelsblad*, 28 november 1918.

2 Zie onder meer *Algemeen Handelsblad*, 6 december 1918.

3 Bryan Cartledge, *The Will to Survive. A History of Hungary* (London 2006); Margaret MacMillan, *Parijs 1919. Zes maanden die de wereld veranderden* (Amsterdam 2005), Ingác Romsics, *Hungary in the twentieth Century* (Budapest 1999) en Vladimir Ronin, *Geschiedenis van Hongarije. Van Árpád tot Árpád Göncz* (Antwerpen-Apeldoorn 2003).

4 MacMillan, *Parijs 1919*, 323.

5 Het archiefonderzoek in Hongarije heeft tot nog toe niets opgeleverd omdat veel kerkelijk materiaal uit die tijd verloren is gegaan.

Hongaars gebied binnetrokken, dat de Tsjechen Slowakije overnamen en dat de Roemenen westwaarts trokken, tot in Transsylvanië. Het grootse pijnpunt voor de Hongaren was Transsylvanië, door de Roemenen fel-begeerd. Het maakte meer dan een derde deel uit van het Koninkrijk Hongarije, was verweven met de Hongaarse geschiedenis, en was rijk aan grondstoffen.⁶

In deze chaotische toestand deden de protestantse kerken van Hongarije – een minderheid in het overwegend rooms-katholieke land – in samenwerking met het Hongaarse Ministerie van Buitenlandse zaken een beroep op hun westerse geloofsgenoten.⁷ De verscheuring van het voormalige Koninkrijk Hongarije zou schadelijk zijn voor de kerken, en daarmee voor de nieuwgevormde democratieën. Eeuwenlang had Hongarije als een bolwerk van protestantisme tegenover de Islam gediend; nu was het de beurt aan de westerse kerken om iets voor de levensvatbaarheid van deze kerken te doen.

Budapest, Kueluegyministerium, 3 December.⁸

De Protestantische Kerken van de Republiek Hongarije ten getale van vier miljoen leden, roepen de bescherming in van hunne broederen in Holland tegenover het dreigend gevaar van ontbinding. De mogelijke verscheuring van het land, inzonderheid het verlies van Zuidoostelijk Hongarije met zijn twaalf honderdduizend Protestanten zou een doodelijke slag zijn voor deze kerken en zou daardoor de nieuwgevormde democratieën in dit deel der wereld berooven van de meest beteekende zedelijke en geestelijke krachten. Gedurende vier eeuwen hebben deze kerken gediend en geleden als het verste bolwerk van het Westersch Protestantisme in dit Oosten van Europa. Thans is het de beurt van de westersche kerken de toekomstige levensvatbaarheid van deze kerken te hulp te komen in de groote taak, die haar wacht.

6 Over Trianon zie men van Cartledge, behalve *The will to survive*, ook *The peace conferences of 1920-1923 and their aftermath Mihály Károlyi & István Bethlen* (London 2009).

7 Het telegram is verzonden door het ministerie van Buitenlandse Zaken en ondertekend door de Protestantse Kerken in Hongarije. Om welke kerken het gaat, wordt niet genoemd. De afvaardiging bestond uit calvinisten, lutheranen, een baptist en vertegenwoordigers van de unitarische kerk.

8 Op die datum kwam het telegram binnen bij de Nederlandse Hervormde Kerk. Zie *Weekblad van de Nederlandsche Hervormde Kerk*, 27 december 1918, waaruit deze vertaling is overgenomen. Later ook in *De Heraut*, 12 januari 1919.

Kort na dit telegram volgde een afvaardiging van deze kerken.⁹ Merkwaardigerwijze valt daarover in de pers weinig te vinden.¹⁰ Het feit zelf wordt genoemd, maar wanneer deze delegatie in Nederland is gearriveerd en wie er deel van uitmaakten, wordt niet vermeld.¹¹ Zelfs een verslag van hun onderneming trof ik nergens aan. Gelukkig heeft Jenő Sebestyén (1884-1950) aantekeningen over deze reis gemaakt.¹² Sebestyén, vanaf 1918 hoogleraar aan de Gereformeerde Theologische Academie te Boedapest, reisde zelf 15 of 16 januari weer terug, een aantal anderen vertrok naar de Verenigde Staten.¹³

De delegatie was vooral in Den Haag actief. Men had ontmoetingen met onder anderen A. Kuypers en zijn dochters (meer dan eens), met H. Bavinck, A.W.F. Idenburg, H. Colijn, Th. Heemskerk, jhr. H.A. van Karnebeek, kortom: met allerlei bekende protestants-christelijke leidslieden.

De politiek

Maar wie kon wat voor de Hongaren doen? De koningin zeker niet. Maar ook de politiek kon of wilde weinig uitrichten. Minister Van Karnebeek had

9 Hoe beide, telegram en delegatie, zich tot elkaar verhouden, staat nergens expliciet vermeld.

10 Zie *Algemeen Handelsblad*, 6 december 1919.

11 Zie A.E. Sípos, *'Bittet den Herrn der Ernte'. Gyulia Forgács (1879-1941). Pionier der ungarischen reformierten Inneren Mission* (Zoetermeer 2007) 70-71. Het ging om een delegatie van 22 personen, van wie er 14 naar Den Haag vertrokken. Aan J.W. Pont, 'Overzicht', *Internationaal Christendom. Orgaan van de Nederlandsche afdeling van den Wereldbond tot het bevorderen van een goede verstandhouding tusschen de volken door de kerken* 4 (1919) 69-79, aldaar 70, is het volgende ontleend. Namens de gereformeerde kerk: G. Antal, Pápa; G. Forgács, Péczel; A. György, Tiszapéterfalva; Ö. Miklós, Pápa; J. Pongrácz, Pápa; J. Sebestyén, Boedapest; G. Takaró, Boedapest; J. Victor sr, Boedapest; J. Viktor jr., Boedapest. Namens de Lutherse Kerk was afgevaardigd J. Pelényi, Boedapest; namens de Unitarische Kerk G. Boross en St. Györfly, Koloszvár; namens de Baptistenkerk A. Csopják, Boedapest, en R. Scheffer, Boedapest.

12 Ráday Levéltár Boedapest (RL) C/68, archief J. Sebestyén, doos 1. Er is een handgeschreven versie (29 blz. in een schoolschrift, die loopt van 14 december 1918-10 januari 1919) en een getypt verslag, 12 blz. A4, dat afbreekt op 29 december 1918. Het handschrift van Sebestyén is van dien aard, dat ik nog niemand heb gevonden die het tweede deel van het dagboek kan ontcijferen. Zie over hem M.J. Aalders, 'Jenő Sebestyén', www.geheugenvandevu.nl, s.v. G. Takaró, net als Sebestyén lid van de delegatie, heeft blijkens uitlatingen van Sebestyén ook een dagboek geschreven, maar dat heb ik nog niet kunnen achterhalen.

13 Sípos, *Bitte den Herrn*, 71, vermeldt dat gedelegeerde Gyula Forgács pas 13 maart 1919 naar Boedapest terugkeerde.

het telegram ook ontvangen, zoals blijkt uit de *Handelingen* van de Eerste Kamer. De Kamerleden H.H. van Kol, H. Polak en D. van Embden hadden hem opgeroepen iets te doen aan het lot van de joden in Galicië.¹⁴ Dat hij tot dan toe niets had gedaan was, zo blijkt uit zijn antwoord, geen kwestie van appreciatie, geen kwestie van moed, noch een gebrek aan voortvarendheid. Maar het ging om de vraag of de voorzichtigheid niet gebood om zich te onthouden van 'bemoeiing met de inwendige aangelegenheden van andere landen'. Er waren bovendien talloze anderen die klachten hadden, zo stelde hij. Van alle kanten bereikten hem telegrammen en brieven van groepen die meenden dat hun onrecht werd gedaan. In dat verband noemde Van Karnebeek, naast de protestantse kerken in Hongarije, ook de Armeniërs. En hoewel hij als mens naast Van Kol stond, zo stelde hij, kon het niet op de weg liggen van de Kamer om de Nederlandse regering te willen prikkelen tot daden die haar in moeilijkheden zouden kunnen brengen. Met andere woorden: Nederland was neutraal en wilde dat vooral zo houden. Tot zover de politiek. Wat deden de kerken?

De kerken

Ook H.H. Kuyper, hoogleraar aan de Vrije Universiteit, wist niet goed wat kerken zouden kunnen doen. In de week dat het telegram via de pers bekend was geworden, vroeg hij in *De Heraut* van 8 december 1918 aandacht voor de noodtoestand in Hongarije.¹⁵ Kuyper was gereformeerd, net als de overgrote meerderheid van de Hongaarse protestanten. Hij richtte zich nadrukkelijk tot zijn Hongaarse mede-gereformeerden, niet tot de andere protestanten daar. 'Het ontbindingsproces der nationaliteiten, waardoor de meest calvinistisch gezinde gedeelten van Hongarije zullen afgescheurd worden, bedreigt de Gereformeerde Kerken van Hongarije met het ernstigste verlies', zo stelde hij. Maar tevens vroeg hij zich af welke hulp hier kon worden verleend, want over politieke invloed beschikten de Gereformeerde Kerken in Nederland niet. En wat zou de koningin kunnen doen? 'Het nationaliteitenprincipe door Wilson ten onzaliger ure geproclameerd, blijkt

14 *Handelingen Eerste Kamer*, 19 december 1918. Hiervan stond wel een verslag in het *Algemeen Handelsblad*, inclusief de verwijzing naar de Hongaarse noodkreet, *De Standaard* zweeg over die passage.

15 H.H. Kuyper, 'Een waarschuwend voorbeeld', *De Heraut*, 8 december 1918. Het is in principe mogelijk dat dit een artikel was van A. Kuyper, nog steeds hoofdredacteur, maar zijn gezondheid was toen al zodanig, dat ik dit onwaarschijnlijk acht.

al meer voor de Staten en Kerken een noodlot te worden.' Een maand later was hij zo mogelijk nog sceptischer, niet over Wilsons politiek, maar over het telegram. Waarom de verbroekeling van Hongarije een teloorgang van het kerkelijk leven met zich mee zou brengen, was hem niet op het eerste gezicht duidelijk. Graag zou hij, bijvoorbeeld van een van de gedelegeerden, daarover meer licht ontvangen. Deze zou dan ook kunnen aangeven welke steun men aan de Hongaarse broeders zou kunnen geven.¹⁶

Geheel anders was de reactie van het Deputaatschap voor de Correspondentie met de Hooge Overheid van de Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN). Ook deze had het telegram ontvangen waarvan eerder melding werd gemaakt.¹⁷ Deputaten – Bavinck, H. Bouwman en Colijn – waren van oordeel dat alle geoorloofde middelen moesten worden ingezet om te voorkomen dat de Hongaarse kerken door het trekken van nieuwe nationale grenzen zou worden verscheurd, zo meldden ze in 1920 in hun verslag aan de synode van Leeuwarden.¹⁸ Ze deden twee dingen. Ze wendden zich tot de interkerkelijke commissie die zich eerder over de Eerste Wereldoorlog had uitgelaten 'opdat deze zou samenkomen om over deze gewichtige zaak te beraadslagen'.¹⁹ En ze zonden het telegram door aan Deputaten voor de Correspondentie met de Buitenlandsche Kerken van de GKN.²⁰ Daarbij gaven ze hen in overweging contact te leggen met bevriende kerken in Engeland, België en Amerika, 'met het dringende verzoek die bede te ondersteunen opdat het dreigende gevaar door de aanstaande Vredesconferentie worde afgewend'.²¹

Andere Nederlandse kerken zwegen.

16 H.H. Kuyper, 'De protestantsche kerk in Hongarije', *De Heraut*, 19 januari 1919. Zie ook zijn commentaar op het telegram, *De Heraut*, 12 januari 1919. Toen hij van Sebestyén meer inlichtingen verkreeg, veranderde zijn standpunt niet. Zie *De Heraut*, 19 januari 1919.

17 Afgekort Deputaten Overheid. Het archief van dit deputaatschap maakt deel uit van het archief van de Gereformeerde Kerekn in Nederland en bevindt zich in Het Utrechts Archief (HUA, 1476).

18 *Acta Generale Synode Leeuwarden 1920*, Bijlage XLI.

19 Dit deputaatschap maakte als zodanig deel uit van de Commissie voor gemeenschap-pelijk getuigenis tot herstel van de wereldvrede, zie *Acta Generale Synode Rotterdam 1917*, 47. Zie over deze commissie George Harinck, 'De kleine vrucht van zeer groote verwachting,' Nederlandse protestantse kerken en hun pogingen de samenleving aan te spreken over de Eerste Wereldoorlog', *Trajecta. Religion, Culture and Society in the Low Countries* 23 (2014) 291-314.

20 Zie HUA, 1476, Archief Deputaten Overheid, 125, *Ingekomen stukken etc. 1915-1919*, van Deputaten Overheid aan Deputaten Buitenland, 10 december 1918 (afschrift).

21 Zie HUA, 1490, Archief Deputaten Buitenland, *Notulen vergaderingen 1892-1923*, aldaar notulen 27 mei 1920, en *Acta Generale Synode Leeuwarden 1920*, Bijlage XLI.

Deze kaart is overgenomen van Wikipedia, Österreich-Ungarn (december 2018)

Voorlopig resultaat

Het verzoek om een vergadering van Deputaten Overheid (GKN) aan de interkerkelijke commissie viel bij de andere deelnemende partijen kennelijk in goede aarde, want op 27 december van dat jaar vond te Utrecht overleg plaats waarbij onder anderen prof. Géza Antal Felső Gelléri, lid van genoemde Hongaarse afvaardiging, aanwezig was.²² Deze vergadering stelde een adres op, met de bedoeling 'dat de Hongaarse delegatie bij hare pogingen in het belang dier Kerken [daarvan] gebruik zou kunnen maken'.²³ Natuurlijk wilden de kerken zich niet mengen in politieke aangelegenheden, maar men wilde de belangen van de Hongaarse kerken wel gaarne aanbevelen bij betrokken partijen. Het stuk is ondertekend door tien kerken. De commissie werd daarna opgeheven, omdat de andere kerken het niet van belang achtten haar te continueren, zo lezen we in het verslag.²⁴ De oorlog was voorbij!

Het manifest was van de volgende inhoud:²⁵

De Protestantsche Kerken in Nederland met belangstelling kennisgenomen hebbende van den oproep, door hare zusterkerken in Hongarije en Zevenbergen tot haar en tot die in andere landen gericht, geven daaraan gaarne en van harte gehoor.

Het ligt niet op haar weg om zich bezig te houden met de politieke zijde, die aan het vraagstuk van de vrijheid en de eenheid der Protestantsche Kerken in genoemde landen verbonden is. Maar zij meenen het recht en den plicht te hebben om de belangen dier Kerken aan alle betrokken partijen ter ernstige overweging en behartiging aan te bevelen.

22 Meestal wordt zijn naam als G. Antal weergegeven.

23 Zie *Handelingen Algemeene Synode, 1919*, Bijlage B, blz 242-243. Zie tevens HUA, 1476, Archief Deputaten Overheid, 125, *Ingekomen stukken etc.*, met het conceptvoorstel en de communicatie hierover. Deels in het handschrift van H. Bouwman, die de ontwerper van dit manifest lijkt te zijn. Op de achterzijde staat een afschrift van de brief van de hervormde predikant ds. A.A. Cremer Rzn, voorzitter van de interkerkelijke commissie.

24 *Bijlagen Handelingen Algemeene Synode Nederlandsche Hervormde Kerk 1919*, 242-243. Bij de behandeling van dit verslag op 5 augustus 1919 (*Handelingen Algemeene Synode Nederlandsche Hervormde Kerk 1919*, 199) merkte de voorzitter van de commissie, A.A. Cremer Rzn., op dat door Deputaten Overheid van de Gereformeerde Kerken in Nederland overwogen werd een nieuw manifest te doen uitgaan. Daarvan vond ik geen sporen.

25 Zie *Weekblad der Nederlandsche Hervormde Kerk*, 25 januari 1919. Merkwaardigerwijze werd aan dit manifest in de gereformeerde pers geen aandacht besteed.

In de vier eeuwen van haar bestaan hebben deze Kerken een rijken zegen verspreid. Voor zichzelf vrijheid begeerende, hebben zij die ook op voorbeeldige wijze aan anderen gegund. Tot de beschaving en de ontwikkeling der bevolking hebben zij in hooge mate bijgedragen. Terwijl zij, vooral in tijden van lijden en druk, met de Kerken in het Westen gemeenschap onderhielden, hebben zij in het oosten van Europa een centrum gevormd, dat naast en tegenover andere belijdenissen en godsdiensten van de grootste beteekenis was. En zulk een middelpunt van geestelijk en intellectueel leven zijn ze gebleven tot op den huidigen dag.

Het zou voor het Protestantisme een groot verlies en een onberekenbare schade zijn, indien deze kerken van hare zelfstandigheid en vrijheid werden beroofd, door de politiek van het „Divide et impera” hare eenheid verbroken zagen, en, aan de onderdrukking van andere volken en regeeringen blootgesteld, hare kracht verloren en zelfs in haar bestaan zouden worden bedreigd.

De Protestantsche Kerken in Nederland, in bond met die in andere landen, doen daarom een ernstig beroep op de medewerking van allen, die rechtstreeks of zijdelings, deze gevaren kunnen afwenden en deze ramp kunnen voorkomen.

Moge de aanstaande vredesconferentie, onder de gunst Gods, er veeleer toe leiden, dat de Protestantsche Kerken in Hongarije en Zevenbergen tot onbelemmerde geestelijke ontwikkeling geraken en veelmeer nog dan in het verleden een rijken zegen mogen worden voor eigen volk en voor de volken van rondom!

De Protestantsche kerken in Nederland:

De Nederlandsche Hervormde Kerk.

De Gereformeerde Kerken.

De Doopsgezinde Sociëteit.

Het Evangelisch Luthersch Kerkgenootschap.

De Christelijk (sic) Gereformeerde Kerk.

De Remonstrantsche Broederschap.

De Unie van Baptisten-gemeenten in Nederland.

De Bond van Vrije Christelijke gemeenten in Nederland.

Het Hersteld Evangelisch Luthersch Kerkgenootschap.

2 **Andere beïnvloeding**

Voorgaande valt in de categorie *bestuurlijke* beïnvloeding, deels via persoonlijke contacten, deels langs kerkelijke wegen. Van een andere orde was de beïnvloeding van de publieke opinie. Er verscheen een brochure van de hand

van de Hongaarse afgevaardigden, theologisch student J. Tantó publiceerde twee artikelen over Hongarije en er werden spreekbeurten gehouden.

Brochure

De brochure die werd samengesteld onder verantwoordelijkheid van de delegatie is vermoedelijk van de hand van Sebestyén.²⁶ Hij is ook in het Engels vertaald als *An earnest appeal*: de delegatie was immers ook van plan door te reizen naar Engeland en de VS.²⁷

Het stuk begint met een herinnering aan de nauwe banden die bestaan hebben tussen de protestantse kerken in Hongarije en de overige landen in Europa. Zo werd er in de Dertigjarige Oorlog samengewerkt met de Denen en de Zweden, en nog steeds herinnert men zich in Hongarije wat de Nederlanders in tijden van verdrukking voor Hongarije en Zevenburgen hebben gedaan. Ook nu is Hongarije in nood. Het dreigt ten prooi te vallen aan de expansiedrift van de naburige volkeren, Duitsers, Tsjechen, Serviërs, Oekraïners en Roemenen. Maar deze volken kunnen daar geen oude rechten op doen gelden; het is geen veroverd gebied, maar in een ver verleden hebben ze zich er als vreemdelingen gevestigd. Ze zijn nooit onderdrukt, maar altijd 'edelmoedig' behandeld. De Roemenen werden zelfs bij vlagen (door de Habsburgers) begunstigd.

De meeste pijn en zorg zaten in de aanspraken van Roemenië. Van de vier miljoen protestanten woonden er anderhalf miljoen in het betwiste gedeelte, in Transsylvanië. Daar bevonden zich ook enkele invloedrijke protestantse hogescholen van de protestante kerken. Afgezien daarvan was er nog een ander probleem. Roemenië kende immers de Griekse Kerk als Staatskerk, de enige kerk die daar geoorloofd was. Andere kerken werden stelselmatig onderdrukt. Men vreesde dat de Roemeense staat alle contact met de kerken in Hongarije zou verbieden, in het kader van de Roemenisering en 'proselietenmakerij'. Daarnaast wees men op de 'degenererende' invloed van de Roemenen, die in het algemeen een 'vrij laag

²⁶ *Een ernstige roepstem van de Protestantsche kerken in Hongarije tot hunne geloofsge-nooten in andere landen* (Utrecht 1919), tevens opgenomen in *Internationaal Christendom* 4 (1919) 80-94.

²⁷ Zie *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 17 januari 1919: *An earnest appeal of the protestant churches in Hungary to their brethern in other lands. Published by the delegation of the Hungarian Protestant Churches for Great Britain and for the United States of America* (z.p. z.j.). Deze tekst is geheel gelijk aan de Nederlandse versie. In de loop van 1919 verscheen een uitgebreide versie van deze tekst, zie verderop in dit artikel.

peil van ontwikkeling' kennen. Het protestantisme in Hongarije stond, zo voelde het, op de rand van de afgrond en smeekte om hulp.

Het stuk is oorspronkelijk in het Nederlands geschreven, zo lijkt het, en van de Engelse vertaling verschenen twee versies. De tweede druk van de Engelstalige versie is hier en daar iets uitgebreider en kent nog twee vervolgdelen.²⁸ Of men ook daadwerkelijk in de Verenigde Staten is aangekomen, heb ik niet kunnen achterhalen. In Engeland was het gezelschap niet welkom.²⁹ Wellicht heeft H. Colijn, met wie Sebestyén en de zijnen op 29 december 1918 een ontmoeting hadden, een en ander in Engeland ter sprake gebracht toen hij daar in januari 1919 was.³⁰

Bekend is ook dat de hervormde predikant J.A. Cramer, vanaf 1921 kerkelijk hoogleraar in Utrecht, samen met de lutheraan J.W. Pont namens de Hongaarse delegatie naar Engeland is gereisd en daar 'met behulp van inlichtingen, die hem door de Hongaarsche delegatie ter hand waren gesteld' de Hongaarse zaak ter sprake heeft gebracht.³¹ Dit was in 1921 voor het Protestants Theologisch Instituut te Cluj, Roemenië, reden Cramer tot hoogleraar *honoris causa* te benoemen. Zijn inaugurele oratie hield hij in 1923, toen hij met F.M.Th. Böhl op verzoek van de synode van de Nederlandse Hervormde Kerk ter plaatste onderzoek ging doen naar de welstand van de Hongaarse Gereformeerde Kerk en de nieuwe randstaten.³² De oratie was een vertaling van de rede die hij in 1921 te Utrecht had gehouden toen hij daar hoogleraar werd.

28 In de loop van dat jaar verscheen een tweede druk van de Engelse versie. Er is een inleiding aan toegevoegd en het stuk eindigt met een paragraaf over de specifieke wensen, er zijn statistische gegevens in opgenomen, en het is uitgegeven in Den Haag (i.t.t. de Nederlandse versie die in Utrecht is uitgegeven), gedateerd februari 1919. De afgevaardigden die naar de Verenigde Staten reisden waren blijkens de 2e Engelse druk (blz 21) G. Forgács, A. György, G. Pongracz, G. Takaró, J. Victor sr, J. Victor jr., J. Pelényi, G. Boross, St. Györfy, A. Csopjak en R. Scheffler. NB Ik volg hier de spelling zoals die in de brochure wordt gehanteerd. Wellicht zijn voor die gelegenheid nog twee deeltjes toegevoegd, zodat er sprake is van een driedelige reeks, *The Protestant Churches of Hungary*. Deel II is: *Our connections with Britain and Amerika*, deel III is *Background of our church crisis*. Alle drie uitgegeven Den Haag, 1919.

29 Zie F.M.Th. Böhl, 'Het protestantisme in Hongarije en Roemenië', *Stemmen des Tijds* 13 (1924) 29-57, aldaar 29-30.

30 De ontmoeting tussen Sebestyén en Colijn kwam tot stand via bemiddeling van de Haagse predikant Js. van der Linden. Zie RL, C/68, H. Colijn aan Js. van der Linden, 28 december 1918; J. van der Linden aan J. Sebestyén, 28 december 1918.

31 Zie Böhl, 'Het protestantisme in Hongarije en Roemenië', 29-30.

32 Böhl, 'Het protestantisme in Hongarije en Roemenië', 53-54.

Stemmen voor Waarheid en Vrede

Ook in *Stemmen voor Waarheid en Vrede* werd aandacht gevraagd voor Hongarije. Begin januari publiceerde de Hongaarse student theologie J. Tantó een artikel over Hongarije.³³ Het is gedateerd 'december 1918' en verscheen in 1919. Nog hetzelfde jaar publiceerde hij een artikel over de nationaliteitenkwestie in Hongarije.³⁴ Uit het verslag van Sebestyén blijkt dat er overleg was geweest over mogelijke publiciteit. Deze artikelen zouden zeer goed vrucht kunnen zijn van dat overleg.³⁵

Tantó wierp 'Een blik op Hongarije', waarbij hij grotendeels dezelfde thema's aan de orde stelde als in *An earnest appeal*, met ook hier als grootste pijnpunt het dreigende verlies van Transsylvanië. En ook hij wees op het verschil in opleidingsniveau tussen Hongaren en Roemenen. Kennelijk zat dat de Hongaren hoog, want in de laatste fase vóóordat er definitief een verdrag aan werd opgelegd, werd dit thema opnieuw genoemd.³⁶

Voor ds. F.W.A. Winckel, trouw volgeling van A. Kuyper, die in *De Heraut* een samenvatting gaf van het eerste artikel, was een en ander niet overtuigend. Hij zag in Hongarijes probleem het bewijs dat een kerk die van staatsinkomsten afhankelijk is (zoals in Hongarije het geval was), op den duur in het gedrang komt.³⁷ Bovendien, al raakt men politiek gescheiden, men kan toch kerkelijk verenigd blijven en elkaar steunen? Hij sloot daarmee aan bij het commentaar van H.H. Kuyper op het telegram.³⁸ Maar daar ging het Tantó en zijn geestverwanten niet om. Hun streven was niet zozeer kerkelijk, maar veeleer nationalistisch. Bovendien hadden noch Kuyper noch Winckel enig idee hoe moeilijk het leven van een verdrukte kerk kan zijn. Antal zou in 1921 een afdoend antwoord formuleren op deze naïviteit. Toen was duidelijk dat de vrees in 1918 uitgesproken, meer dan terecht was.

33 J. Tantó, 'Een blik op Hongarije', *Stemmen voor Waarheid en Vrede* 56 (1919) 42-52 gedateerd december 1918. Van dit artikel wordt melding gemaakt in *Algemeen Handelsblad*, 11 januari 1919 en in *De Heraut*, 19 februari 1919.

34 J. Tantó, 'De nationaliteitenkwestie in Hongarije', *Stemmen des Tijds* 8 (1919) 337-352. Tantó studeerde te Utrecht met een beurs van het Stipendium Bernardinum.

35 Zie ook J. Tantó, 'Over het leven van de Hongaarsche Gereformeerde Kerk naar aanleiding van een Classicaal jaarverslag', *Stemmen voor Waarheid en Vrede* 54 (1917) 935-944 en 990-1004, een historische schets.

36 MacMillan, *Parijs 1919*, 334.

37 Over de staatssteun zie G. Antal, 'Het protestantisme in Hongarije', *Stemmen des Tijds* 10 (1921), 277-280.

38 F.W.A. Winckel, 'De Protestanten in Hongarije,' *De Heraut*, 19 februari 1919 (= rubriek Buitenland) en H.H. Kuyper, *De Heraut*, 12 januari (commentaar op het telegram) en idem, 'De protestantsche kerk van Hongarije', *De Heraut*, 19 januari 1919.

Later dat jaar wijdde Tantó nog een apart artikel aan de 'nationaliteitenkwestie' in Hongarije. Hongaren, Roethenen, Duitsers en Joden, samen meer dan 2/3 van de bevolking, willen graag dat de integriteit van Hongarije werd gehandhaafd, zo stelde hij in dat artikel. Met de Slowaken en Roemenen lag het echter anders. De eersten leefden al 1000 jaar probleemloos samen met de Hongaren. Van nationale aspiraties was lange tijd geen sprake, in de negentiende eeuw veranderde dat en kwam er een Tsjechisch-Slowaakse beweging op gang, maar dat was meer een zaak van en voor de Tsjechen dan van de Slowaken. Wat betreft de Roemenen in Transsylvanië betoogde Tantó dat deze daar na de Turkse bezetting gekomen waren als kolonisten. Later streken er ook nog Duitsers neer. Ze vormden een minderheid, maar wilden het gebied bij Roemenië inlijven.³⁹ En ook nu weer werd vermeld dat de Roemenen een hoog percentage analfabeten kenden. Concluderend noemde hij aan het eind van zijn artikel vier redenen waarom de integriteit van Hongarije gehandhaafd moest worden: een politieke (anders wordt Europa overspoeld door een 'slavische volkerenzee'), een geografische (de Karpaten als natuurlijke grens), een economische (het vruchtbare land voedt de inwoners van de bergachtige gebieden) en een historische reden (Hongarije was altijd een politieke eenheid).

Spreekbeurten

Behalve met dit persoffensief benaderde de delegatie ook de kerkleden met spreekbeurten (in ieder geval Sebestyén, wellicht ook G. Antal). Althans, dat was de bedoeling. Behalve voor een spreekbeurt in de Haagse Nieuwe Zuiderkerk op Tweede Kerstdag werd Sebestyén ook uitgenodigd spreekbeurten te houden in Groningen en in Amsterdam.⁴⁰ Deze beide laatste gingen niet door. Volgens Johanna Kuyper omdat Sebestyén door een dringend telegram naar Hongarije werd teruggeroepen.⁴¹ Zelf omschreef hij dat

39 J. Tantó, 'De nationaliteitenkwestie in Hongarije', *Stemmen des Tijds* 8 (1919), 346. Maar zie MacMillan, *Parijs 1919*, 325, die stelt dat de bevolking van Transsylvanië voor meer dan de helft uit Roemenen bestond.

40 Zie RL, C/68, van A. de Graaf aan J. Sebestyén over een spreekbeurt in Groningen, 6 januari 1919; RL, C/68, van J.G. Geelkerken aan J. Sebestyén, 10 januari 1919.

41 Toen de spreekbeurten gehouden moesten worden, was Sebestyén onverwacht al weer naar huis teruggekeerd. In Amsterdam werd zijn taak overgenomen door J. Victor en G. Forgács. Zie RL, C/68, van Elly Hoekstra aan J. Sebestyén, 2 maart 1919. De *Overtoomsche Kerkbode* zwijgt over deze avond.

als volgt: 'Wegens het naderend bolsjewistisch gevaar moest ik mij haasten naar huis te komen.'⁴² Wie het telegram had verzonden en hoe ernstig de situatie op dat moment was, valt niet meer te achterhalen.⁴³ Vermoedelijk vertrok Sebestyén op 15 of 16 januari 1919 samen met een collega uit Nederland.⁴⁴ Bekend is ook dat enkele andere leden van de delegatie een paar dagen later naar de Verenigde Staten vertrokken. Hier was het werk gedaan.

3 Parijs

Na terugkeer in Boedapest deed Sebestyén een poging de banden tussen de Hongaarse Gereformeerde Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland aan te halen, maar dat liep op niets uit. Deputaten verwezen hem naar de vredesonderhandelingen, die op 19 januari 1919 te Parijs waren begonnen. Maar daarvan had Hongarije niet veel goeds te verwachten. Het hielp daarbij niet dat men in het Westen enig besef had van de bijna middeleeuwse toestanden op het Hongaarse platteland. Lloyd George merkte op dat er weinig landen waren die zo hard een revolutie nodig hadden als Hongarije. Velen onder de Hongaarse elite, zo bevestigde MacMillan het gelijk van George, waren ervan overtuigd dat het het beste was de niet-Magyaren, Kroaten, Slowaken en Roemenen – waarschijnlijk meer dan de helft van de bevolking – stevig onder de duim te houden.⁴⁵ Kortom, de stemming ten opzichte van Hongarije was tamelijk negatief.

Op 20 maart 1919 besloten de vredestichters dat er een neutrale zone tussen Hongarije en Roemenië moest worden ingesteld. De Hongaren werd gevraagd zich terug te trekken achter de grens die door de Roemenen werd opgeëist. De Roemenen zouden daardoor nog 100 kilometer kunnen oprukken. Wat lette hen nog verder Hongarije in te trekken, zo vroeg Károlyi aan de Franse onderhandelaar.

De volgende dag viel de regering van Károlyi; men kon het door de geallieerden gestelde ultimatum niet accepteren. De socialisten zochten een dag later reeds contact met Béla Kun, oprichter van de Hongaarse

42 Zie *De Standaard*, 15 april 1920, 'De toestand in Hongarije', waarin een brief van Sebestyén is opgenomen.

43 In het archief van Sebestyén is het telegram niet terug te vinden.

44 Zie RL, C/68, van ds. Js. van der Linden aan J. Sebestyén, 18 januari 1919. Toen hij Sebestyén 'enkele dagen geleden' had willen bezoeken, was deze juist vertrokken, zo schrijft Van der Linden. Zie ook RL, C/68, van Elly Hoekstra aan J. Sebestyén, 2 maart 1919, waaruit blijkt dat Sebestyén samen met Takaró reisde.

45 MacMillan, *Parijs 1919*, 321-322.

communistische partij, die op dat moment gevangen zat, maar diezelfde dag werd vrijgelaten. Op 23 maart 1919 riep hij Hongarije uit tot sovjetrepubliek. 'Kun raasde als een wervelwind door de chaotische Hongaarse politiek.'⁴⁶ Plotseling leek het, aldus MacMillan, alsof het bolsjewisme een geweldige stap voorwaarts had gedaan.

Deze revolutie was, als alle revoluties, in velerlei opzichten een ramp. Allereerst voor de inwoners van Hongarije zelf. Sebestyén, die het allemaal aan den lijve ondervond, zou er in de winter van 1920-1921 lezingen over houden en deze later (1925) omwerken tot een brochure. Het zedelijk leven stortte in, van de cultuur bleef niets meer over, geestelijken werd net als krankzinnigen het burgerrecht ontnomen, et cetera.⁴⁷ Van Hongaars-katholieke zijde verscheen reeds spoedig een uitvoerige studie over de gevolgen van dit bolsjewisme, in 1921 vertaald en bewerkt voor de Nederlandse markt.⁴⁸

Maar er waren ook politieke gevolgen. Hongarije, dat door de overwinnaars van de oorlog toch al gewantrouwd werd, stond er nu helemaal slecht voor. De Fransen bepleitten een versterking van Roemenië, om hen vervolgens 'los te laten op de Russische en Hongaarse bolsjewieken'.⁴⁹ Dit land vervulde volgens de Fransen een sleutelrol. Engeland en de Verenigde Staten waren gematigder en stonden open voor gesprekken met Hongarije, maar dat liep op niets uit, mede als gevolg van de onwil van de geallieerde onderhandelaar J.C. Smuts en de houding van Kun, die wilde dat de Roemenen zich naar het oosten zouden terugtrekken.

De geallieerden deden in eerste instantie niets dan loze oproepen de wereld insturen en de Roemenen trokken zich daar niets van aan. Ze kwamen steeds dichterbij Boedapest, om de stad op 3 augustus 1919 in te nemen. Voor Kun betekende dat het einde van zijn leiderschap, en hij vertrok naar Oostenrijk. Dit was voor de Tsjecho-Slovaken en de Joegoslaven het signaal om verder op te rukken op het Hongaarse grondgebied langs hun grenzen. Ondertussen plunderden de Roemenen alles wat Kun en de zijnen nog hadden overgelaten: telefoons, schoenen, tapijten, brandweerauto's,

46 *Idem*, 327.

47 *Het communisme in zijn ware gedaante. Herinneringen aan het communistisch schrikbewind in Hongarije* (Kampen 1925).

48 K. Huszár, *De dictatuur van het proletariaat in Hongarije. Authentieke beschrijving van het bolchewistisch schrikbewind, met medewerking van vakspecialisten samengesteld door Karl Huszár, oud-minister-president van Hongarije* (Roermond 1921) (voor Nederland bewerkt en met toelichtingen voorzien door mr. H. Schaapveld.)

49 MacMillan, *Parijs 1919*, 327.

vee, en de treinwagons om dat alles mee te vervoeren.⁵⁰ Eindelijk namen de geallieerden de situatie serieus en Tsjecho-Slowakije, Joegoslavië en Roemenië trokken op hun aandrang hun troepen terug. Maar niet tot de grenzen van 1914. Het waren (op zijn minst) de grenzen die al eind 1918 waren bereikt.

In Hongarije kwam in november 1919 onder leiding van admiraal Miklós Horthy een nieuwe, stabiele regering aan de macht, en de Hongaren werden uitgenodigd nu eindelijk het vredesverdrag te tekenen. Graaf Albert Apponyi betoogde bij die gelegenheid dat Hongarije strenger gestraft werd dan andere verslagen landen. Het verloor twee derde van zijn grondgebied en bevolking, het werd afgesneden van zijn afzetmarkten en van zijn bronnen van grondstoffen en er werden zware herstelbetalingen van het land geëist.⁵¹ Maar het mocht niet baten: het vredesverdrag werd ongewijzigd getekend. Dat gebeurde op 4 juni 1920, in het Paleis van Trianon. 'In Hongarije hingen de vlaggen aan de openbare gebouwen halfstok.'⁵² Tot op vandaag is Trianon synoniem voor onrecht en lijden. Ook een buitenstaander als Bryan Cartledge schetst een onthutsend beeld van de blinde wraakzucht der Entente.

Slot

Concluderend kan gezegd worden dat het aan het initiatief van gereformeerde deputaten te danken is geweest, dat er in Nederland toch nog iets gebeurde als protest tegen de verbroekeling van het Koninkrijk Hongarije. Het was een opvallend moment van oecumenische samenwerking in Nederland, en nog wel op initiatief van de Gereformeerde Kerken, die daar zeer terughoudend tegenover stonden. Van Hongaarse zijde was men zeer gelukkig met deze steunbetuiging. Het Nederlandse protestantisme was het eerste dat zijn stem verhief en de protestanten in de hele wereld opmerkzaam maakte op de grote gevaren die het Hongaarse protestantisme bedreigden, zo meende Antal een paar jaar later. Voor hem was dit onvergetelijk geweest. Het was, volgens diezelfde Antal, ook effectief geweest. Want hierdoor is het gelukt 'de verzekering der minoriteitsrechten, ook op godsdienstig gebied, in de vredesverdragen te laten opnemen en voldoende te

⁵⁰ *Idem*, 333, is zeer negatief over de Roemenen.

⁵¹ *Idem*, 334.

⁵² *Idem*, 335.

laten omschrijven'.⁵³ Hij beseftte echter ook dat dergelijke bepalingen weinig waard zijn, als er geen macht is om tegen de overtreding en schending van die verdragen op te treden.

Over de auteur

Dr. Maarten J. Aalders is als onderzoeker verbonden aan het Neo-Calvinism Research Institute aan de Theologische Universiteit Kampen.

53 Antal, 'Het protestantisme in Hongarije', 171-189 en 267-290, aldaar 285-286. Waaraan hij concreet denkt, zegt hij niet. Maar Böhl, 'Het protestantisme in Hongarije en Roemenië', 45-49 wijst op een verdrag tussen de geallieerden en Roemenië uit december 1919, gepubliceerd in: *Supplement to the American Journal of International Law* 14 (1920) 324-332. Tevens noemt hij de Résolution de l'Assemblée Nationale d'Alba Julia, 18 Novembre-1 Décembre 1918. Daarin staan onder meer de rechten van de minderheden in het 'nieuwe' Roemenië verwoord. Wikipedia geeft de complete tekst. Opvallend is het volgende voornemen: 'Full national freedom for all the co-inhabiting peoples. Each people will study, manage and judge in its own language by individual of its own stock and each people will get the right to be represented in the law bodies and to govern the country in accordance with the number of its people.'

